

Науковий семінар з проблем боротьби з тероризмом та злочинами терористичної спрямованості

21 травня 1998 р. Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності Академії правових наук України та Національною юридичною академією України ім. Ярослава Мудрого проведено науковий семінар на тему «Проблеми боротьби з тероризмом та злочинами терористичної спрямованості». В роботі семінару брали участь провідні науковці та практики, зокрема: **Ю. Грошевий** — академік АПрН України, доктор юридичних наук, професор, віцепрезидент АПрН України; **М. Бажанов** — академік АПрН України, доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права НЮА України; **В. Борисов** — член-кореспондент АПрН України, доктор юридичних наук, професор, директор НДІ вивчення проблем злочинності АПрН України; **В. Зеленецький** — заступник директора з наукової роботи НДІ вивчення проблем злочинності АПрН України, доктор юридичних наук, професор; **М. Салтєвський** — завідувач лабораторії НДІ вивчення проблем злочинності АПрН України, доктор юридичних наук, професор; **В. Шепітько** — завідувач кафедри криміналістики НЮА України, доктор юридичних наук, професор; **В. Ємельянов** — завідувач сектора НДІ вивчення проблем злочинності АПрН України, доцент кафедри кримінального права НЮА України, кандидат юридичних наук; **О. Бантишев** — начальник кафедри кримінального права і процесу Академії СБУ, доцент, кандидат юридичних наук; **О. Богданов** — начальник спеціальної кафедри Академії СБУ, кандидат юридичних наук; **С. Денисюк** — перший заступник начальника УМВС України в Харківській області; **М. Михайлов** — заступник прокурора Харківської області; **В. Степаненко** — член Харківського обласного суду; **В. Кірічко** — доцент кафедри кримінального права НЮА України, кандидат юридичних наук; **Н. Ярмиш** — доцент кафедри кримінального права

НЮА України, кандидат юридичних наук; **Н. Сібілова** — учений секретар НДІ вивчення проблем злочинності АПрН України, доцент НЮА України, кандидат юридичних наук; **В. Белик** — завідувач лабораторії кафедри історії держави і права НЮА України; **В. Ліпкан** — ад'юнкт НДІ проблем боротьби зі злочинністю Національної академії внутрішніх справ України, а також інші наукові та практичні працівники, аспіранти. На семінарі обговорювалися такі питання: поняття та види злочинів терористичної спрямованості; проблеми розробки ознак тероризму як самостійного складу злочину, що підлягає включенню до Кримінального кодексу України.

Семінар відкрив **В. Борисов**: Проблема боротьби з тероризмом та злочинами терористичної спрямованості належить до числа важливих в теорії кримінального права і правозастосовній практиці. Це обумовлено низкою обставин: тероризм та злочини терористичної спрямованості одержали значне поширення у світі; ці злочини характеризуються великим ступенем суспільної небезпеки; кримінальне законодавство в Україні в цій частині далеке від досконалості; зараз проводиться робота з підготовки проекту нового Кримінального кодексу України. На особливу значущість наукових наробок, що спрямовані на боротьбу зі злочинами терористичної спрямованості, вказано у п. 71 Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки, яка затверджена Указом Президента України від 17 вересня 1996 р. №837/96.

Враховуючи наукову та практичну важливість питання «Тероризм та злочини терористичної спрямованості», бюро Президії Академії правових наук України постановою від 27 січня 1997 р. №16-16 затвердило його як істотний напрямок фундаментального дослідження «Кримінальне право України. Проблеми теорії та практики застосування», що здійснюється НДІ вивчення проблем злочинності АПрН України. Мета розробки — розкриття та формування поняття, сутності, змісту й ознак тероризму та злочинів терористичної спрямованості, проведення їх класифікації за особливостями конструкції складів злочинів.

Відповідальний виконавець — сектор кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю, який очолює доцент **В. Ємельянов**. За результатами досліджень до робочої групи по розробці проекту нового Кримінального кодексу України подана ініціативна

записка, опублікована монографія В. Ємельянова «Злочини терористичної спрямованості» (1997 р.).

Автору цієї монографії і надається слово для доповіді на тему «Проблеми боротьби з тероризмом та злочинами терористичної спрямованості».

В. Ємельянов: Поява в науці та практиці боротьби зі злочинністю такого поняття, як «злочини терористичної спрямованості», вимагає спеціальних досліджень і обговорень, спрямованих на визначення змісту цього поняття, встановлення його співвідношення з поняттям «тероризм», вироблення чітких критеріїв відмежування їх один від одного та від інших суміжних понять.

В межах досліджень за зазначеною темою сектором кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності АПрН України здійснюються розробки з метою розкриття поняття, сутності, змісту та ознак тероризму і злочинів терористичної спрямованості, проведення їх класифікації за особливостями конструкції складів злочинів, відмежування тероризму від суміжних загальносоціальних («терор», «війна», «агресія», «гноцид» та ін.) і загальнокримінальних понять («диверсія», «захоплення заручників», «замах на життя державного діяча», «вимагання» та ін.) та вироблення на цій підставі пропозицій щодо конструкції складу тероризму, який підлягає включенню до КК України.

Враховуючи всю складність розглянутої проблематики, в ході роботи неминуче постають й додаткові труднощі з таких причин.

По-перше, тероризм як явище досліджувалось у різних аспектах — філософському, політичному, історичному, психологічному тощо. А оскільки вивченням цього явища займалися не тільки юристи, а й головним чином філософи, політики, історики, соціологи, психологи, журналісти, то це призвело до того, що у літературі та суспільстві стало панувати не правове, а буденне (загальнопубліцистичне) розуміння цього явища. І зараз досить часто до тероризму відносять і бандитизм, і будь-які політичні вбивства й вбивства на замовлення, і військові заколоти, і хуліганство (в тому числі так званий «телефонний тероризм»), і викрадання людей тощо.

По-друге, серйозні ускладнення викликають і нашарування багатьох років політико-ідеологічного протистояння двох суспільно-політичних систем, коли під тероризмом, терористичною діяль-

ністю тощо частіше за все розуміли, з одного боку, комуністичні та національно-визвольні рухи, а з іншого — підривну діяльність імперіалістичних держав та їх спецслужб.

Тому при розробці поняття тероризму та злочинів терористичної спрямованості важливо прагнути того, щоб визначення цих понять дозволяло встановити їх чіткі межі та не давало приводу для політичних тлумачень. Необхідно взагалі назавжди зняти політичний ореол з терористичної діяльності і визначити її відповідне місце серед звичайних кримінально караних діянь.

Нічого не змінює в сутності тероризму і та обставина, що він нерідко виступає як злочин міжнародного характеру. Зараз у зв'язку з бурхливим розвитком інтеграційних процесів практично кожний злочин може набути міжнародного значення, тому цілком закономірним є віднесення терористичних дій до числа кримінальних діянь.

Дослідження кримінально-правового поняття тероризму необхідно здійснювати в рамках більш загального поняття, котрим є «злочини терористичної спрямованості», відмінні ознаки яких можна убачати в наступному:

1) насильницькі та інші дії винного не є самоціллю, а використовуються як засіб досягнення інших цілей;

2) обстановка страху виникає не сама собою як наслідок вчиненого діяння чи суспільного резонансу, а цілеспрямовано створюється винним з розрахунку на її сприяння в досягненні кінцевої мети як засобу примусу до прийняття чи відмови від прийняття будь-якого рішення в інтересах винного або інших осіб;

3) насильницькі та інші злочинні дії можуть бути спрямовані проти одних осіб (як фізичних, так і юридичних), а досягнення цілей винного здійснюється за рахунок дій третіх осіб (як фізичних, так і юридичних);

4) кінцеві цілі, яких прагне винний, коли вчиняє злочинні діяння, можуть мати як злочинний, так і незлочинний характер.

Сукупність зазначених ознак дає змогу кваліфікувати злочинні діяння винного як тероризування у власному значенні цього слова, а самі діяння характеризувати як злочини терористичної спрямованості. Тобто такі кримінально-правові поняття, як «тероризування» (у власному значенні цього слова) і «злочини терористичної спрямованості» становлять собою мовби два нюанси характеристики відповідного злочинного діяння, де «тероризування» значною мірою

акцентовано на його об'єктивних моментах, а «терористична спрямованість» — на суб'єктивних. Тому, аналізуючи подібного роду злочини, ці поняття в зазначених смислових обсягах можна використовувати і як синоніми, бо виділити окремо об'єктивні та суб'єктивні критерії злочину можливо лише теоретично, насправді ж існує діалектичний взаємозв'язок об'єктивного і суб'єктивного в процесі вчинення злочину.

Таким чином, сутність тероризування зводиться до залякування, переслідування, створення умов страху, але не в розумінні звичайного страхання злочинцем жертви в ході вчинення злочину з метою полегшити його вчинення і не як об'єктивно створений стан страху, котрий виникає в осіб за наявності серії тих чи інших найбільш резонансних насильницьких злочинів. Яким б тяжким ні був злочин і який б суспільний резонанс він ні викликав, дії особи, яка його вчинила, не можуть бути кваліфіковані як тероризування у власному значенні цього поняття, якщо вчинені в ході даного злочину насильницькі чи інші дії були кінцевою метою винного або ж стан страху виник внаслідок вчинення діяння, незалежно від намірів самого винного.

Тероризм становить собою немовби ядро усіх злочинів терористичної спрямованості, тому йому притаманні ознаки, властиві даним діянням, одночасно тероризму притаманні й свої відмінні ознаки.

Відмітною ознакою тероризму передусім є те, що він породжує загальну небезпеку в наслідок вчинення загальнонебезпечних дій (вибухи, підпали, затоплення тощо) або погроз такими.

Поряд з породженням загальної небезпеки відмітною рисою тероризму є цілеспрямоване створення обстановки страху, пригніченості, напруженості. Але на відміну від інших злочинів терористичної спрямованості при тероризмі ця обстановка створюється не на індивідуальному або вузько-груповому рівні, а на рівні соціальному і виступає як об'єктивно складений соціально-психологічний чинник, який впливає на інших осіб і сприяє їх примусу до будь-яких дій або відмови від них.

Наступна відмітна риса тероризму — це публічний характер його вчинення. Інші злочини терористичної спрямованості можуть проявити себе і без особливої претензії на розголос, а за поінформованості лише тих осіб, в діях яких зацікавлені винні. Тероризму ж без широкого розголосу, без відкритого публічного пред'явлення своїх вимог не існує.

Ще однією відмітною рисою тероризму є те, що при його вчиненні загальнонебезпечне насильство застосовується до одних осіб або щодо майна, а психологічний вплив з метою схиляння до певної поведінки здійснюється на інших осіб. При вчиненні інших злочинів терористичної спрямованості як насильство, так і примус до виконання вимог можуть бути спрямовані проти одних і тих же осіб, однак і тут насильство впливає на прийняття потерпілим рішення не безпосередньо шляхом позбавлення його можливості обрання певного варіанту поведінки, а опосередковано, тобто через прийняття (хоча і примусово) вольового рішення самим потерпілим.

Таким чином, під тероризмом слід розуміти такі загальнонебезпечні дії або погрозу ними, які вчиняються публічно, посягають на суспільну безпеку та спрямовані на створення в соціальній сфері обстановки страху, непокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмови від нього в інтересах винних. Ознаки тероризму можуть виявлятися в багатьох діяннях. Проте юридична оцінка цих ознак може бути неоднаковою, тому слід відрізнити тероризм як явище і правову оцінку цього явища в кримінальному законі.

Відсутність у КК України спеціальної статті, яка передбачає відповідальність за тероризм як такий, аж ніяк не означає, що дії, котрі мають характер тероризму та інших злочинів терористичної спрямованості, не знайшли більш чи менш адекватного відображення у відповідних нормах кримінального законодавства.

Залежно від того, наскільки в конструкціях складів злочинів відображені ознаки терористичної спрямованості діяння, їх можна розподілити на три групи.

До першої групи входять склади злочинів, у конструкції яких терористична спрямованість діяння виражена в обов'язкових ознаках складу, тобто вона передбачена безпосередньо в самому складі, є його конститутивною ознакою, і відсутність її означає відсутність ознак даного складу злочину.

Ця група поділяється на дві підгрупи. Одна включає склади, в яких терористична спрямованість передбачених ними діянь сформульована безальтернативно, тобто ознак інших діянь, крім як діянь терористичного характеру, ці склади не містять. До них належать такі склади: ст.ст. 86², 144, 123¹, 155⁵, 155⁸, 175, 198², 217⁴, ч. 1 ст. 228⁴ КК. Інша підгрупа включає склади, у яких ознаки діяння терористичної спря-

мованості передбачені поряд з ознаками інших діянь у складному складі з альтернативними діяннями. До цієї підгрупи входять такі склади: ст.ст. 69¹, 127, чч. 1, 2 ст. 129¹, 180, ч. 1 ст. 190, 234 КК.

До другої групи належать склади злочинів, у конструкції яких терористична спрямованість діяння може бути вбачена як їх факультативна ознака. Вчинення з терористичною спрямованістю зазначених у неї діянь також охоплюється рамками цих складів, але на відміну від першої групи для кваліфікації діянь за цими складами злочинів не має принципового значення, чи вчинені вони з терористичною спрямованістю або без такої, котра може бути як присутньою, так і відсутньою в діянні винного з рівним ступенем ймовірності. Особливість цих складів полягає в тому, що в них терористична спрямованість діяння не є обов'язковою і визначальною ознакою для кваліфікації, але на неї є пряма чи непряма вказівка в самому складі. У зв'язку з цим зазначену групу також можна поділити на дві підгрупи: в одну входять склади, в яких терористична спрямованість діяння як факультативна ознака прямо виражена у словах «вплив (утручання) з метою перешкодження», в іншу — склади, в яких вона виражена побічно, через слова «у зв'язку з». Першу підгрупу утворюють склади: ч. 2 ст. 155⁷, ст.ст. 176¹, 187⁵, 189³; другу — ст.ст. 58, 59, 134¹, 176², 189², 189⁴, 189⁵, ч. 2 ст. 190, 190¹, 235, 236 КК.

До третьої групи належать склади злочинів, які передбачають діяння, що можуть за певних обставин набувати рис терористичної спрямованості. Сама конструкція цих складів не дає змоги вбачати в них показання (прямі чи непрямі) на ознаки терористичної спрямованості в діяннях, що кваліфікуються за даними статтями КК. Стати злочинами терористичної спрямованості такі злочини можуть тоді, якщо вони будуть для винного не самоціллю, а засобом досягнення іншої мети, коли вони виконують роль важливого впливу, залякування та примушування шляхом їх вчинення до прийняття будь-якого рішення або стримування від нього. Практично будь-який насильницький злочин і деякі умисні ненасильницькі злочини можуть набути подібну якість. Проте для одних складів цієї групи ступінь ймовірності наявності такої ознаки діяння, як терористична спрямованість, досить високий, для інших (а їх переважна більшість) — він незначний.

Ця група також неоднорідна і її теж можна розбити на дві підгрупи. До першої підгрупи належать склади, в яких хоч і немає

прямих чи непрямих вказівок на терористичний характер діянь, але із змісту диспозиції яких він немовби вгадується, проглядається, і діяння, які кваліфікуються за цими статтями, в багатьох випадках у дійсності становлять собою не що інше, як різновид тероризування. До таких відносяться ст.ст. 99, 100, 206¹, 206², 217², 217³, ч. 2 ст. 228⁴ КК. Ці склади значною мірою тяжіють до другої групи прийнятої класифікації. У них терористична спрямованість діяння хоча і не позначена будь-якими ознаками, але можливість наявності такої при вчиненні зазначених злочинів не менш ймовірна, ніж складів, віднесених до другої групи.

Решта складів злочинів третьої групи самі по собі не містять ні ознак тероризування, ні натяку на терористичну спрямованість тих діянь, які ними характеризуються. Але за певних обставин передбачені ними злочини можуть набути терористичної спрямованості.

Та обставина, що терористична спрямованість може мати місце при вчиненні багатьох злочинів, наводить деяких авторів на думку про недоцільність введення до КК самостійного складу, який містить поняття тероризму і встановлює відповідальність за його вчинення, а також про необхідність передбачити вичерпний перелік тих злочинів, «образ» яких може становити терористичний акт.

При всій зовнішній привабливості такої пропозиції вона все ж не вирішує багатьох проблем боротьби з тероризмом. По-перше, складно передбачити вичерпний перелік діянь, «образ» яких може становити терористичний акт; по-друге, тероризм може виявитися не тільки у вчиненні терористичних актів, а й у ставленні вимог під погрозою вчинення загальнонебезпечних дій; по-третє, характер цих погроз може не підпадати під жодну з передбачених КК видів погроз.

Тому введення в новий КК України спеціальної норми, яка встановлює відповідальність за тероризм як такий, є найкращим варіантом.

Тероризм, будучи спеціальним видом злочинів терористичної спрямованості, за своєю конструкцією складу не повинен якимось структурно відрізнятися від тих складів, в яких терористична спрямованість діяння виражена в їх обов'язкових ознаках. Українським законодавцем вже опрацьована система побудови подібних складів, вона апробована при розробці й таких близьких до тероризму складів злочинів терористичної спрямованості, як захоплення заручників

(ст. 123¹ КК) і погроза вчинення розкрадання радіоактивних матеріалів (ч. 1 ст. 228⁴ КК). Вони являють собою досить струнку концептуальну модель, яка в цілому відповідає й міжнародним стандартам.

З огляду на викладене для обговорення пропонується такий варіант диспозиції статті КК про тероризм: «Тероризм, тобто вчинення чи погроза вчинення загальнонебезпечних дій, які можуть спричинити загибель людей або інші тяжкі наслідки і спрямовані на залякування населення чи соціальних груп, з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи або групи осіб до прийняття якогось рішення чи відмови від нього».

Водночас в деяких статтях Особливої частини КК як кваліфікуючу ознаку, а в ст. 41 КК — як обставину, що обтяжує відповідальність, можна передбачити вчинення злочину з терористичною спрямованістю.

В ході обговорення були висловлені наступні судження.

М. Бажанов: Доповідь становить певний інтерес, ставить цікаві питання. Але є принципові зауваження.

Слід розрізняти кримінально-правові та кримінологічні підходи. У кримінальному праві поняття злочинів терористичної спрямованості є зайвим, бо воно розмите. Туди можна включити, і автор це робить у своїй монографії, все, що завгодно. Тому пропозиція включити до КК як обтяжуючу обставину вчинення злочинів терористичної спрямованості є необґрунтованою. З урахуванням своєї розмитості таке поняття для кримінального права є неможливим. Я категорично виступаю проти поняття злочинів терористичної спрямованості як предмета, яким займається кримінальне право. Нехай цим займаються судова психологія, кримінологія, якісь інші науки. Для мене як криміналіста має значення питання, чи потрібен склад про злочинний тероризм, а якщо так, то як його змальовувати.

Яке б поняття тероризму ми ні укладали в КК, воно завжди вимагатиме кваліфікації за сукупністю злочинів. Це поняття завжди буде надто загальним. Ми будемо змушені застосовувати, крім статті «тероризм», також інші статті, що встановлюють конкретну відповідальність за цей злочин, яка може бути більш тяжкою, більш суворою, ніж за тероризм.

Що стосується формулювання статті, то слід серйозно поміркувати над тим, як її чітко сформулювати.

В. Кірічко: В міжнародному праві немає єдиного визначення тероризму. Однак безперечно можна говорити про те, що цим визначенням в різних конвенціях охоплюється низка злочинних діянь, які в КК України іменуються інакше, і з цієї точки зору основне завдання полягає не в переіменуванні тих чи інших складів злочинів, а у виявленні тих передбачених конвенціями загальнонебезпечних діянь, які слід включити до КК України. Саме в такому плані мають теоретичну і практичну значущість пропозиції щодо включення до КК України складу тероризму. При цьому великого значення набуває вірне визначення характеру і ступеня загальної небезпеки таких діянь.

У зв'язку з цим слід критично оцінювати пропозиції щодо визнання тероризму тільки як таких дій, які вчиняються з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи або групи осіб до прийняття будь-якого рішення чи відмови від нього. Не це визначає характер загальної небезпеки терористичних дій. Така мета сама по собі часто є благородною: встановити справедливі стосунки між людьми, «врятувати» світ і свою націю тощо. До того ж вона може тлумачитися дуже широко, торкатися різних об'єктів кримінально-правової охорони. У визначенні тероризму основна увага має приділятися відображенню особливостей об'єктивної сторони терористичних дій, а також заподіяної ними шкоди. Мотиви і мета дій винного при цьому повинні в одних випадках обтяжувати відповідальність, а в інших — пом'якшувати її.

О. Бантишев: В цілому погоджуючись з положеннями доповіді, висновками та пропозиціями, що містяться в ній, хочу зупинитися на деяких моментах уточнивши, а можливо, і з'ясувавши для себе деякі питання, які входять до кола проблем кримінально-правової боротьби з терористичною діяльністю.

Мені, наприклад, не зовсім зрозуміло, яким чином при вчиненні злочинів терористичної спрямованості остаточна мета, якої прагне винний, вчиняючи злочинні діяння, може мати як злочинний, так і незлочинний характер. Сама по собі злочинність діяння, на мою думку, вже передбачає і припускає незаконність, злочинність мети.

Можна, звичайно, погодитися з тим, що своєрідність тероризму полягає в тому, що особи, які є конкретними виконавцями,

можуть не знати про справжні завдання і мету, що постають перед організацією, членами якої вони є.

Однак, як вірно відзначає Р. Каламкарян, «якщо ж в мотивах дій терористів, у особі терористів та джерелах їх формувань розібратися глибше, то треба виходити із сутності цього діяння, маючи на увазі передусім те, що тероризм слугує досягненню найнегідніших, антидемократичних, антигуманних, антилюдських цілей» (Международное уголовное право / И. П. Блищенко, Р. А. Каламкарян, И. И. Карпец и др. М., 1995. С. 114).

Доповідач правильно відмітив, що тероризму без широкого розголосу, без відкритого публічного висування своїх вимог не існує, однак слід враховувати, що на підготовчому етапі, у своєму, якщо можна так висловитися, інкубаційному періоді, ембріональному стані тероризм носить виключно конспіративний характер, і це покладає на правоохоронні органи додатковий обов'язок щодо своєчасного виявлення, попередження та припинення таких акцій.

Погоджуючись з визначенням тероризму, яке дає В. Ємельянов, я б згадав про те, що у будь-якому випадку при вчиненні акцій терористичної спрямованості додатковим об'єктом злочину є основні інтереси суспільства в сфері стабільності умов його існування та функціонування.

Оцінюючи запропоновану В. Ємельяновим диспозицію статті КК про тероризм і в цілому погоджуючись з її редакцією, можна рекомендувати включити до неї вказівку про страхання (тероризування) не тільки соціальних груп, й груп національних, етнічних, релігійних.

І, нарешті, на закінчення я б відмітив, що, виходячи із законодавчого визначення тероризму, яке *de ferenda* пропонує вельмишановний доповідач, навряд чи можна погодитися з тим, що акт тероризму може мати місце з метою спонукання не тільки держави, міжнародної організації, юридичної, а й фізичної особи до прийняття будь-якого рішення.

О. Богданов: Необхідність звернення уваги на проблему тероризму в сучасній Україні продиктована тенденціями розвитку політичної та соціально-економічної ситуації. Дане питання має велике значення: компетентний підхід, професійна організація прогнозування, рання діагностика, виявлення чинників ризику, попередження та припинення терористичної діяльності можуть істотно знизити

ймовірність її розгортання, загрозу людським життям та інших негативних наслідків.

Зараз спостерігається ескалація терористичної діяльності, зростають витонченість та антигуманність таких акцій.

Посилення боротьби з тероризмом — одне із зобов'язань, яке Україна взяла на себе, вступаючи у Раду Європи та признаючи себе учасницею деяких міжнародних конвенцій з питань боротьби зі злочинністю.

Разом з тим за станом на початок 1998 р., за офіційними даними, в Україні зафіксовано 105 проявів терористичної спрямованості проти 70 у 1996 р. З них — 45 усних погроз (у 1996 р. — 34), в тому числі на адресу народних депутатів України — 14 (9), депутатів органів місцевого самоврядування 12 (6), суддів — 7 (21), представників виконавчої влади — 3 (4), лідерів зареєстрованих політичних партій — 2 (2), а також понад 60 злочинів (у 1996 р. — 36), вчинених проти народних депутатів України — 3 (3), депутатів органів місцевого самоврядування — 38 (26), представників виконавчої влади — 5 (3), суддів — 10 (0), лідерів зареєстрованих громадських об'єднань — 4 (3). При цьому 13 чоловік загинуло, 4 було поранено. За фактами цих злочинів правоохоронними органами порушено 54 кримінальні справи.

Тероризм навіть на стадії лише висловленої погрози є психологічним насильством. Коло осіб, що піддаються такому насильству, адекватно кількості людей, які одержали інформацію про те, що відбувається. У сучасному світі тероризм може бути нескінченно широким. Все це породжує неврівноваженість у суспільстві, нетерпимість, незадоволеність діями чи бездіяльністю влади, силових структур, від яких очікують наведення порядку.

Здійснюючи акт фізичного насильства щодо будь-кого, терористи тим самим одночасно здійснюють й психологічне насильство над іншими членами суспільства, домагаючись від них тих чи інших політичних поступок.

У деяких випадках терористи реалізують свої плани, навіть не вчиняючи вбивств, вибухів та інших особливо небезпечних державних злочинів, а лише погрожуючи їх здійсненням у разі невиконання їхніх вимог. Таким чином, погрози (у формі усних та письмових заяв) стають по суті актами психологічного насильства над суспільством у цілому, тобто незалежно від того, як тероризм буде здійснений на практиці, він завжди переслідує мету подавити супротивника, посяяти жах та примусити його підкоритися диктату.

Отже, ключовими словами у цих і майже у всіх інших визначеннях, перелік яких, безумовно, можна було б продовжити, є «залякувати», «утримувати у стані страху», «насильство аж до фізичного знищення» — і все з певною метою та щодо певної категорії суб'єктів.

Вашій увазі пропонується варіант (не слід вважати його альтернативним запропонованому В. Ємельяновим) диспозиції статті КК України у такій редакції: «Залякування особи, групи осіб чи населення шляхом фізичного або психічного насильства, що не є небезпечним для життя і здоров'я, з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи або групи осіб вчинити чи утриматися від вчинення будь-якої дії, а так само захоплення чи тримання з цією метою заручників».

В. Ліпкан: При аналізі доповіді В. Ємельянова одразу ж постає питання: чому застосовується термін «терористична спрямованість»? Спрямованість означає, що такі злочини по суті не є тероризмом, навпаки, вони тільки спрямовані на щось інше (в даному разі — на тероризм). Але ж саме використання поняття «спрямованість» свідчить не про сутність терористичного злочину, а про певний напрямок, який може бути обраний, а може і ні, тобто злочини терористичного спрямування стають такими за певних обставин.

Ще одне міркування: терористична спрямованість є суб'єктивним моментом, а тероризування — об'єктивним. І далі автор ставить знак рівності між цими поняттями, тобто ототожнює об'єктивний і суб'єктивний моменти, що є не зовсім вірним.

Нагадаємо визначення автором тероризму: це такі загальнонебезпечні дії або загроза ними, що вчиняються публічно і посягають на суспільну безпеку та спрямовані на створення в соціальній сфері обстановки страху, непокою, пригніченості з метою прямого чи непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмови від нього в інтересах інших.

Тут автор використовує термін «дії». Це було б зрозумілим, якщо б йшлося про вчинення терористичного акту. Безперечно, це впливає саме із самого слова «акт», що є не чим іншим, як дією. Але, як сам автор наголосив на початку доповіді, тероризм не можна ототожнювати тільки з терористичними актами, його слід розглядати більш глибоко. На нашу думку, треба системно підійти до розв'язання цієї проблеми, оскільки тероризм — це передусім соціальне явище, і вже

тільки потім як негативне явище він відповідним чином відображається у кримінальному законодавстві. Тобто ми відображаємо наявне у законодавстві, щоб вжити відповідних заходів та унеможливити подальше зростання і поширення цього явища. Тому ми згодні з тим, що автор не зводить тероризм до простого злочину, але в такому разі не слід ототожнювати тероризм тільки з дією.

Не зрозумілим здається застосування терміна «соціальна сфера». Оразу ж виникає питання: а яка ще сфера може бути? Ми всі живемо у суспільстві, тобто в соціумі. Будь-яка діяльність людини є соціальною, бо людини поза соціумом не існує, взагалі людина поза соціумом вже не є людиною як такою, тому, на нашу думку, доречним є вживання поняття «в суспільстві» замість поняття «в соціальній сфері».

Щодо введення кримінально-правової норми у чинний КК України, то ми повністю підтримуємо позицію В. Ємельянова. Але наша аргументація буде іншою.

По-перше, ми не можемо казати: злочини терористичного характеру, злочини терористичної спрямованості, терористичної сутності, терористичні ознаки, терористична поведінка та ін., якщо не визначимо, що саме є тероризмом, бо всі наведені поняття є похідними від тероризму, він є визначальним. По-друге, чисто формальний підхід: не можна в законодавстві говорити про ознаки того, чого немає, бо те, що не існує, не може й мати якихось ознак. Тому саме ми є прихильниками введення до нового КК України безпосередньо кримінально-правової норми, яка б передбачала відповідальність за тероризм.

Розвиток подій у нашому суспільстві свідчить про невпинне зростання кількості та удосконалення якості терористичних злочинів. Досі законодавець не закріпив у чинному КК поняття тероризму, терористичного акту, злочинів терористичної спрямованості та ін.

Зрозуміло, що намагання дати законодавче визначення тероризму не є самоціллю. Але нагальність вирішення цієї проблеми детермінована необхідністю визначення певних завдань по боротьбі з тероризмом, які входять до структури заходів, що стосуються геополітики України.

На нашу думку, саме дефініції кримінального законодавства забезпечують законність і разом з тим стимулюють активність застосування безпосередніх заходів припинення, попередження конкретних терористичних злочинів, достатнє і справедливе покарання за їх вчинення.

Сучасний аналіз проявів тероризму свідчить про те, що тероризм в нашій державі перебуває ще на початковому етапі розвитку. Але сподівання на уповільнені темпи зростання терористичних актів не мають під собою жодних підстав.

Ми поділяємо думку В. Ємельянова щодо розгляду тероризму в двох аспектах: 1) як соціального явища і 2) як окремого злочину.

Тероризм є негативним соціальним явищем, тому він не може бути подоланий лише за допомогою правоохоронних органів. Оскільки тероризм став атрибутом суспільства, саме суспільство (природно, у тісному взаємозв'язку з органами безпеки) повинно винайти ті коріння, з яких розвивається тероризм, та знешкодити їх. Усвідомлюючи руйнівний характер тероризму, його дестабілізуючий вплив на суспільство в цілому, слід вважати розробку його поняття, ознак, форм проявів одним з пріоритетних завдань в системі національної безпеки України.

Переходячи до розгляду поняття тероризму, ми воліли б наголосити ось на чому: розуміння феномена тероризму неможливо без усвідомлення того, що терористичні злочини посягають на фундаментальні інтереси нації та спрямовані на дестабілізування, підрив існуючої системи правління.

Головна вада більшості визначень тероризму полягає в тому, що його ототожнюють з політичними злочинами, приписують йому виключно політичні мотиви. На наш погляд, цей підхід не дає змоги досягнути саме ту безпеку, якою є тероризм. Вбачати його лише як засіб для досягнення політичних цілей було б дуже необачним і створило б таку ж обстановку непокою, як і при самому тероризмі.

З нашої точки зору, поняття тероризму охоплює й дії з такою мотивацією, як корисливість, помста, економічна конкуренція та ін.

Підсумовуючи наведене, ми хотіли б запропонувати для обговорення власну дефініцію тероризму (мається на увазі диспозиція кримінально-правової норми): «Тероризм, тобто застосування чи погроза застосування насильства, яке створює небезпеку життю або здоров'ю однієї чи декількох осіб, заподіяння майнової шкоди або настання інших суспільно небезпечних наслідків, що спрямоване на підрив атмосфери спокою, дестабілізацію, залякування чи пригнічення суспільства, з метою вплинути на прийняття державою, міжнародною організацією, фізичною або юридичною особою будь-якого рішення або утриматися від нього».

С. Денисюк: Питання, розкриті у доповіді, є конче злободенними. Їх розв'язання мало б позитивне значення у діяльності по активізації боротьби зі злочинністю та стабілізації криміногенного стану в країні.

В основному в доповіді достатньо повно викладені поняття тероризму та злочинів терористичної спрямованості, а запропонований автором варіант диспозиції статті КК відображає сутність тероризму.

Разом з тим низка проблем розкрита не досить повно, без урахування деяких специфічних чинників, властивих тероризму. Так, дані поняття у доповіді більш притаманні вчиненню злочинів терористичної спрямованості однією особою. Проте досвід зарубіжних країн, а також аналіз злочинних проявів на території України свідчать, що такі злочини, як правило, вчиняються групою осіб з екстремістськими намірами, які становлять собою інтереси певних прошарків громадян, об'єднаних на національній, релігійній, економічній, територіальній або іншій основі.

Злочини, що вчиняються ними, дійсно охоплюють значний перелік статей КК, які встановлюють відповідальність за них, але відрізняються терористичною спрямованістю і високим рівнем їх підготовки, включаючи планування, розподіл ролей між членами злочинного угруповання тощо. Іншими словами, вони мають явні ознаки діяльності організованої злочинності. Тому, на нашу думку, питання про введення до Особливої частини КК України диспозиції статті про тероризм мусить вирішуватися одночасно із введенням до КК диспозиції статті про відповідальність за вчинення злочинів членами організованих злочинних груп і чіткими визначеннями організованої злочинної групи, організованого злочинного угруповання та злочинних організацій, у тому числі терористичної спрямованості. Вчинення злочинів їх членами повинно переслідуватися за законом і встановлювати кримінальну відповідальність, інакше добитися повної їх ліквідації буде дуже складно.

Безперечно, дані питання потребують подальшого вивчення та наукового дослідження із залученням відповідних фахівців.

Підбиваючи підсумки роботи семінару, **В. Борисов** відзначив: Проблема, що обговорювалася, досить складна. В. Ємельянов не випадково видав монографію по цій темі, і виступи, котрі пролунали сьогодні, підтвердили, що напрямок дослідження є вірним. Це дослідження потребує подальшого розвитку, і ми з почуттям вдяч-

ності сприймаємо всі побажання і зауваження, хоча деякі з них є суперечливими, мають дискусійний характер. Наприклад, мені здається, що норма щодо відповідальності за тероризм, яку пропонується увести до КК, не відповідатиме усім ознакам цього суспільно небезпечного явища. Однак така обмеженість є вимушеною, бо і В. Ємельянов, і автори проекту КК, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України, не можуть нехтувати іншими нормами, які передбачають відповідальність за ті чи інші прояви терористичної діяльності. Наприклад, посягання на життя державного діяча або на життя представника іноземної держави, диверсія тощо. Тому норма щодо тероризму буде мати вигляд в законі не як загальна, а як спеціальна в низці інших норм, які передбачатимуть відповідальність за вчинення злочинів терористичної спрямованості. Можна з впевненістю прогнозувати значні труднощі, що виникнуть в теорії та практиці застосування цієї норми, особливо при відмежуванні тероризму від суміжних злочинів. Разом з тим не вводити таку норму до КК не можна, бо таке соціально негативне явище, як тероризм, вже давно потребує свого відображення у кримінальному законодавстві. Далі, мені важко погодитися із запропонованою В. Ємельяновим класифікацією злочинів терористичної спрямованості. Гадаю, що до таких злочинів відносяться лише злочини, передбачені першою та другою групою за його класифікацією. Крім того, не можу погодитися з відсутністю серед цих злочинів диверсії (ст. 60 КК). Можна звернутися й до інших спірних положень. Проте вважаю, що В. Ємельянов здатен відстояти свою позицію по більшості із згаданих у виступах критичних зауважень. Слід пам'ятати і про головну мету нашого семінару: поставити це питання перед широкою юридичною громадськістю, показати, як воно вирішується в теорії кримінального права. Можна з впевненістю стверджувати, що ця проблема вийшла за межі вузької проблеми окремих науковців, є проблемою, яку вивчають серйозні наукові структури, які здатні запропонувати законодавцю та правоохоронним органам істотні пропозиції щодо поліпшення справи боротьби з тероризмом.

В. Борисов, чл.-кор. АПрН України,

В. Ємельянов, доц. НЮА України